

Bitka za Staljingrad i promidžba NDH: Kako je po odluci vodstva NDH poraz Osovine u tisku NDH pretvoren u pobjedu

ALAN LABUS

Visoka škola za poslovanje i upravljanje B. A. Krčelić, Zaprešić,
Republika Hrvatska

Na osnovi ograničenih arhivskih izvora i novinske građe autor na primjeru Staljingrad-ske bitke pokazuje na koji je način ustaški režim putem dnevnih uputa Novinskog odsjeka Glavnog ravnateljstva za promičbu (GRP) nastojao prikriti ratne gubitke Osovine na Istočnom bojištu u drugoj polovici 1942. i početkom 1943. godine. Analiziravši sadržaj *Hrvatskog lista*, *Nove Hrvatske*, *Hrvatskog naroda*, *Nedjeljnih viesti* te *Spremnosti* o stanju na Staljingradskoj fronti, pokazuje da su dnevni i periodični listovi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH) slično izvještavali i komentirali, uglavnom prikazujući iskrivljenu sliku ratne stvarnosti.

Ključne riječi: Nezavisna Država Hrvatska, Staljingrad, Drugi svjetski rat, Ustaša – Hrvatski oslobodilački pokret, propaganda, novine.

Ratni položaj Sovjetskog Saveza u ljeto 1942.

U tri mjeseca, od travnja do srpnja 1942., ratna situacija za Sovjete na Istočnom bojištu rapidno se pogoršala, a planiranu Staljinovu sovjetsku zimsku ofenzivu zamijenila je uspješna njemačka. Staljin je tada, prema navodima *Hrvatskog naroda*,¹ od zapadnih Saveznika iznova zatražio hitno otvaranje “druge

¹ Prvi list koji je ustaški režim pokrenuo po uspostavi NDH bio je *Hrvatski narod*. Već je podnaslov lista *Glasilo ustaškog pokreta* otkrivao karakter glavnog političkog dnevnika u zemlji. Bilo je to organ vlade i njezine politike. Svrha lista od samoga početka bila je informirati široke slojeve o događanjima u zemlji i svijetu prema dnevnim uputama DIPU-a/GRP-a. Zbog toga je *Hrvatski narod* obilno koristio žurnalističku tehniku i grafičku stilizaciju, senzacionalističke naslove, boju, različita tiskarska slova, ne bi li što dojmljivije djelovao na čitatelje. Mjesto ravnatelja u razdoblju 1941.–1945. obnašali su Matija Kovačić, Danijel Uvanović, Ivo Bogdan i Marko Čović. Politički smjer određivao je glavni urednik. On se brinuo za uvodnike, koje je sam pisao temeljem dnevnih naputaka. Glavni urednici u listu od 1941. do 1945. bili su Dragutin Bumber, Tijas Mortigijja, Danijel Uvanović i Antun Šenda. Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje HDA), Republički sekretarijat unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske, Služba državne sigurnosti (dalje RSUP-SRH-SDS) (1561), 0131.18. Josip GRBELJA, *Uništeni naraštaji*, Zagreb 2000., 18.; Fadil ADEMOVIĆ, *Novinstvo i ustaška propaganda u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*,

fronte” u Europi, jer dogovorena gospodarska suradnja i bespovratni krediti nisu bili odgovarajuća pomoć za žrtve koje je Sovjetski Savez bio prisiljen trpjeti.² On je, navodi se, upozoravao zapadne Saveznike da su vojni potencijali Sovjetskog Saveza bitno oslabljeni u drugoj godini rata: “Boljševici daju Londonu na znanje razabrati da njihovom ljudstvu ima granica”³, a istodobno je moskovski radio pozivao građane na borbu do posljednjeg čovjeka: “Moskva priznaje da se Sovjetska unija nalazi u opasnosti, te poziva njezine građane da svojim tjelesima stvore bedem protiv Nijemaca.”⁴

Prepiska Staljina i Churchilla tijekom lipnja i srpnja 1942. otkriva probleme zapadnih Saveznika u izvršavanju ugovornih obveza prema sovjetskom savezniku. Churchill je 18. srpnja 1942. Staljina izvijestio o mogućnosti prekida opskrbe sovjetske vojske preko luke Murmansk zbog velikih gubitaka brodova. Bio je to rezultat podmorničkog rata koji su Nijemci provodili iz Norveške te njemačkih zračnih udara iz sjeverne Norveške. Za alternativni opskrbeni put Churchill je predložio isporuku ratnog materijala preko iranskih luka, što Staljina nije zadovoljilo. Uslijedio je sastanak Churchill – Staljin u Moskvi 12. kolovoza 1942., na kojem je Churchill Staljinu priopćio nemogućnost otvaranja “druge fronte” u Europi 1942. i objasnio prednosti pripremane akcije *Torch*.⁵

Sarajevo 2000., 101.–103. Vanjskopolitičke teme *Hrvatskog naroda*, uglavnom posvećene Saveznicima, njihovim konferencijama, ratnim zbivanjima na Istočnom bojištu, u Sjevernoj Africi ili na zapadu Europe, objavljujane su na prvoj i posljednjoj stranici, a djelomice i na drugoj, trećoj i četvrtoj. Tijekom 1942. i 1943. i prve polovice 1944. list je imao osam, iznimno u vrijeme blagdana deset, dvanaest, četrnaest ili čak šesnaest stranica. Od srpnja 1944. *Hrvatski narod* ima šest stranica, da bi tijekom proljeća 1945. varirao do osam. Kod vanjskopolitičkih tema uglavnom su bile zastupljene agencijske vijesti DNB-a, *Stefania*, članci preuzeti iz njemačkih, talijanskih novina, vichyjevske Francuske, Finske, Norveške, Nizozemske ili pak neutralnog tiska Švedske, Švicarske, Turske, Portugala. Povremeno su korišteni i neprijateljski izvori, agencije *Reuters* i TASS, odnosno članci iz britanskog, sovjetskog ili američkog tiska kojima je trebalo dokazati sukobe Saveznika, ratne poteškoće ili pak snažan otpor prema službenom Washingtonu, Moskvi i Londonu u vlastitim zemljama. Agencijske vijesti i analize s ratišta pratili su komentari domaćih ili inozemnih vojnih stručnjaka, kao i komentari glavnih urednika na pojedine vanjskopolitičke teme. Često se na prvoj stranici kao lajtmotiv cijelog izdanja isticala misao Poglavnika odabrana iz njegovih govora. Fotografije su povremeno korištene na prvim i posljednjim stranicama ne bi li se dočarala snaga i nepobjedivost osovinske vojske. Alan LABUS, *Politika i novine: Saveznici u tisku NDH od Staljingradske bitke do pada Berlina*, (disertacija), Filozofski fakultet, Zagreb 2009., 40.–41.

² *Hrvatski narod*, Zagreb, br. 464, 1. VII. 1942., 1. Po pitanju otvaranja *drugog fronta* u Europi, Staljin posebno agresivno agitira u savezničkom taboru od srpnja 1942., što je vidljivo iz tajne korespondencije Churchilla i njega. Winston CHURCHILL, *Tajna prepiska Churchill – Staljin*, Zagreb 1965., 62., 67.

³ *Hrvatski narod*, br. 485, 22. VII. 1942., 8.

⁴ *Isto*.

⁵ Alexander WERTH, *Rusija u ratu 1941.-1945.*, Rijeka 1979., 364.–367. Churchill u pismu Staljinu 14. kolovoza 1942. napominje kako Britanci nikada nisu bezrezervno podržavali plan invazije na Francusku u 1942., nego kao mogućnost za koju ima vrlo malo izgleda. Churchill napominje da je takav britanski stav pojašnjen u stavku 5. memoranduma upućenog Vjačeslavu Molotovu 10. srpnja 1942. W. CHURCHILL, *Tajna prepiska*, 68.–69.

*Nedjeljne viesti*⁶ su ustanovile ako Englezi, uz poteškoće u opskrbi Sovjeta, ne mogu rasteretiti sovjetsko bojište jer nemaju dovoljno zračnih snaga za napade na središta ratne industrije Reicha i otvaranje “drugog bojišta” u Sjevernoj Africi.⁷

Sredinom kolovoza 1942. uslijedili su veliki njemački ratni uspjesi na Kavkazu, zbog čega se sovjetska vojska od Voronježa do ušća Dona našla u okruženju.⁸ Bio je to uvod u bitku za Staljingrad. Već su krajem mjeseca njemački izvještaji s južnog dijela Istočnog bojišta objavljeni u *Hrvatskom listu*⁹ i *Nedeljnim viestima* svjedočili o snažnom njemačkom napredovanju sve do ulaza u Staljingrad i pripremama za njegovo osvajanje: “Staljingrad je pretvoren u tvrđavu – Nijemci očekuju dugu i tešku bitku koja će završiti slomom južnog krila sovjetske vojske”, čime bi se širom otvorila mogućnost blokade i ugrožavanja Moskve.¹⁰ Prema londonskom *Timesu*, kako je prenosio *Hrvatski list*, bitka za Staljingrad bila je od presudnog značaja, jer je Staljingrad predstavljao važno industrijsko, vodno i geostrateško središte, a sovjetski poraz, ocijenjeno je, značio bi odsječenost od opskrbi izvora i prometnu izolaciju.¹¹

Staljingradska bitka u svjetlu ustaške promidžbe

Do Staljingradske bitke Nijemci nisu znali za poraz u Europi. Njihove vojne snage nisu imale značajnijih gubitaka izuzmu li se logističke teškoće u zimi 1941./1942.; pobjednički duh ničim nije bio doveden u iskušenje. Istočno se bojište prostiralo tri tisuće kilometara od Ladoškog jezera do Crnog mora, a

⁶ Glavni urednik do kraja 1942. bio je Antun Šenda, a potom Josip Blažina. Prema odluci GRP-a od početka 1943. osim zagrebačkog izlaze osječko i sarajevsko izdanje u skraćenom obliku. Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Zagreb 2005., 291. Vanjskopolitičke teme te analize bojišta nalazile su se, prema političkom napatku, u pravilu na prvoj i posljednjoj stranici, a nerijetko i na drugoj i četvrtoj stranici. Uglavnom su to bile kroz tjedan sabrane agencijske vijesti DNB-a, *Stefania*, ali i vijesti iz neutralnih zemalja: Švicarske, Švedske, Turske, Portugala, Turske. Na drugoj stranici često se nalazio pregled stanja na bojištima, a najviše se pozornosti posvećivalo Istočnom bojištu. A. LABUS, *Politika i novine*, 63.

⁷ *Nedjeljne viesti*, br. 39, 31. VIII. 1942., 1.

⁸ *Isto*, br. 38, 10. VIII. 1942., 1.; *Hrvatski list*, br. 194, 19. VIII. 1942., 4.

⁹ Urednik i ravnatelj *Hrvatskog lista* kroz cijelo vrijeme rata bio je Kamilo Krvarić. Bila je to mala redakcija u kojoj je potkraj 1941. radilo devet novinara urednika i dva dopisnika u Zagrebu, no, po mišljenju ustaške vlasti, radila je uzorno. B. NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo*, 288. Taj je list vrlo opširno izvještavao o ratnim zbivanjima na Istočnom bojištu, Afričkom bojištu, a potkraj rata i u Zapadnoj Europi. Kao i *Hrvatski narod* i *Nova Hrvatska*, glavne vanjskopolitičke vijesti objavljivale su se na prvoj stranici, međutim, vanjskopolitička i ratna tematika često je, osim na posljednjoj, bila zastupljena na drugoj, trećoj i četvrtoj stranici. Na šestoj stranici, u rubrici *Odjeci*, objavljivane su vijesti iz sovjetskog, američkog i britanskog tiska kojima se dokazivala krhkost savezništva Sovjetskog Saveza i zapadnih saveznika, ratne poteškoće u savezničkom taboru, opskrbeni slabosti i sl. A. LABUS, *Politika i novine*, 42.

¹⁰ *Hrvatski list*, br. 204, 29. VIII. 1942., 3.; “Njemačke snage prodrle duboko u obrambeni sustav Staljingrada”, *Nedjeljne viesti*, br. 39, 31. VIII. 1942., 1.

¹¹ *Hrvatski narod*, br. 213, 9. IX. 1942., 3.

tri najisturenije točke potkraj ljeta 1942. bile su Kalinjin, Orel i Staljingrad. Iz perspektive Trećeg Reicha trebalo je učiniti još jedan važan korak ne bi li se slomila sovjetska obrana. Hitler je, prema *Hrvatskom narodu*, odlučio baciti sve snage na južni dio Istočne fronte, Krim, Kavkaz i Staljingrad i tako doći u posjed naftonosnih polja, rudnog bogatstva, ali i važnog riječnog prometnog čvorišta Staljingrada.¹² Međutim, napredovanje njemačke vojske u srpnju 1942. bilo je usporeno. Staljin je od obrane Voronježa primijenio taktiku sustavnog povlačenja, braneći gradove u uličnim borbama do posljednjeg čovjeka, ne dopuštajući ponavljanje katastrofe kod Harkova.¹³

Da je ustaški propagandni aparat visoko vrednovao važnost ljetne njemačke ofenzive na Istočnom bojištu, a posebice doprinos hrvatskih legionara¹⁴ pod njemačkim zapovjedništvom, svjedoči dokument *Odsjeka za unutrašnju promičbu* Glavnog ravnateljstva za promičbu (GRP)¹⁵ namijenjen podizanju

¹² U prvoj fazi operacije *Plavo* trebalo je zauzeti Voronjež. Potom je velikim manevrom u obliku klijesta trebalo opkoliti glavninu sovjetskih snaga zapadno od rijeke Don. Zatim bi Šesta armija gen. von Paulusa krenula prema Staljingradu osigurati sjeveroistočni bok, a Prva oklopna armija i Sedamnaesta armija gen. Kleistea Kavkaz. Za Hitlera je sve to bilo vrlo jednostavno, jer je polazio od pretpostavke da je Crvena armija slomljena u zimskim i proljetnim operacijama. Harkov je za njega bila potvrda potpune nadmoći Trećeg Reicha. Anthony BEEVOR, *Staljingrad*, Zagreb 2003., 72.–73.; Williamson MURRAY, Allan R. MILLETT, *A War to be Won*, Harvard University 2001., 278.–283.; Basil H. LIDDELL HART, *History of the Second World War*, New York 1970., 249.–251.

¹³ W. MURRAY, A. R. MILLETT, *A war to be won*, 278.–283.; B. L. HART, *History*, 249.–251.; A. BEEVOR, *Staljingrad*, 76.–77.

¹⁴ Tijekom 1942. i 1943. dio hrvatskih postrojbi bit će uključen u njemačku vojsku, poput 369. dobrovoljačke pukovnije, koja je ratovala na Istočnom ratištu u sastavu Wehrmachta ili pak 373. pješačke divizije, tzv. *Tigar*, i 392. pješačke divizije zvane *Plava*, koje su služile u NDH kao sastavni dio Wehrmachta. U slučaju legionarskih postrojbi, zapovjedni jezik bio je njemački, a odore njemačke s hrvatskim grbom, jer saveznici nisu priznavali NDH kao ratujuću stranu. Vjekoslav VRANČIĆ, *Branili smo državu*, München – Barcelona 1985., 355.–356. Na Istočnom je bojištu, osim 369. pukovnije koja je djelovala u sastavu 100. Jaeger divizije, od kraja 1941. u sastavu talijanskog ekspedicijskog zbora (8. talijanske armije) pod vodstvom zapovjednika potpukovnika Egona Žitnika (od travnja 1942.) sudjelovalo nekoliko hrvatskih pješačkih i artiljerijskih satnija. Te će snage biti poražene 20. prosinca 1942. na Donu u pokušaju deblokade postrojbi Trećeg Reicha pod Staljingradom. Dana 29. rujna 1942. godine 369. pukovnja ušla je u Staljingrad, a tek nekoliko preživjelih predalo se Sovjetima 2. veljače 1943. po svršetku Staljingradske bitke. Na Istočnom bojištu od kraja 1941. do 1943. bilo je ukupno 8 250 hrvatskih legionara. Od toga je kroz 369. pješačku pukovnju prošlo 6 300 domobrana, u Zrakoplovnoj legiji bilo je 360 zrakoplovaca, a 340 mornara i 1 250 pripadnika Lakog prijevoznog zdruga pod Talijanima. Zvonimir DESPOT, "Istočna fronta: U domovini nakon 65 godina", *Večernji list*, Zagreb, 2. veljače 2002.

¹⁵ *Državni izvještajni i promidžbeni ured* (DIPU) kod Predsjedništva vlade, a od listopada 1942. *Glavno ravnateljstvo za promičbu* (GRP), imat će ključnu zadaću u formiranju javnog mnijenja u NDH. Neke od široko postavljene zadaće DIPU-a/GRP-a bile su izdavanje dozvola za izlaženje svih vrsta tiskopisa na području NDH, ali i za raspačavanje inozemnih novina. DIPU/GRP također je propisivao mjere za sprečavanje širenja zabranjenih tiskopisa te izdavao dozvole za obavljanje poslova urednika. U njegovoj je ingerenciji bila kontrola, nabava i prikazivanje slikopisa, gramofonskih ploča, odobravanje izloženih postava, organizacija međunarodnih kongresa u suradnji s raznim ministarstvima te organizacija kulturne suradnje. Fond DIPU/GRP, Sumarni inventar, *Organizacijski razvitak i nadležnost tvorca fonda*, 3. Ured je na raspolaganju imao širok spektar žakonskih sankcija, kazne zatvora do tri mjeseca, novčane kazne do najvi-

morala u zagrebačkoj vojarni Prečko. Pismo legionara Antuna Blagojevića s Istočnog bojišta u ljeto 1942. polaznicima vojne škole razvodnika u Prečkom ocijenjeno je u kontekstu promidžbenih aktivnosti vrlo značajnim, posebno za podizanje borbenog morala u hrvatskoj vojsci. Rat na Istočnom bojištu trebalo je prikazati kao rat u kojem se vodi borba i za NDH, pa je izabrano legionarovo pismo u kojem se interesi Trećeg Reicha, NDH i njihovih saveznika prikazuju kao zajednički, jednako kao i neprijatelji:

“Nepoznati prijatelju, radosnim srcem uze olovku i papir u ruku da ti se javim sa par reči u kojima ti se najljepše zahvaljujem za dopis iz naše nam drage domovine veseli nas što vidimo da ima u našoj nam miloj domovini ko se sjeća na nas, koji smo se uputili u daleki svet da damo svoje živote na oltar u prvom redu za našu dragu nam državu Hrvatsku i za našeg Poglavnika i za osnutak nove Europe koja će u kratko vreme biti uređena, jer će toj bezbožničkoj gamadi (židovskom boljševizmu) biti kraj...”¹⁶

Poglavnik je osobno posjetio Istočno bojište krajem rujna i početkom listopada 1942., a *Spremnost* je prenijela njegove dojmove. Za turobno stanje u Sovjetskom Savezu Pavelić optužuje boljševičku vlast, a borbu hrvatskih legionara zajedno s njemačkim saveznicom ocjenjuje opravdanom i oslobodilačkom:

“Tako smo mogli vidjeti stepu i oranice, napuštena bojna polja i naše vojnike na bojištu, ruski narod u kolibama, selima, gradovima, ruske zarobljenike, koji rade na obnovi zemlje. Oni su još ravnodušni i bezvoljni, ne zbog toga što su ratni zarobljenici nego kao i svi njihovi siromašni i sažaljenja vrijedni zemljaci iz stoljetne navike. U kojoj je mjeri boljševizam u stanju to učiniti, to sam svakako tek sada vidio. Nisam držao to za moguće, u takav ponor je

še 100 tisuća kuna, kaznu oduzimanja dozvole za rad te kaznu zatvaranja poduzeća. DIPU je također imao svoje ispostave u NDH, a zadatak je bio da izvjestitelji s terena, iz župa i kotara, odašilju povjerljive informacije u centralu, a time i do Predsjedništva vlade. *Zbornik zakona i naredaba NDH*, 1941. Zakonska odredba br. CCXXXV-1. 037-Z. p. -1941. od 9. kolovoza 1941., 381. Sastavni dijelovi DIPU-a bili su: *Odsjek za promičbu*, *Odsjek za vanjsku promičbu*, *Odsjek za novinstvo*, *Odsjek za slikopis*, *Izložbeno grafički ured*, *Ured za svjetlopis* te ispostave u Sarajevu, Karlovcu i Zemunu koje su pokrivala veći broj župa. Od siječnja 1942., kada preuzima funkciju HIS-a, DIPU, posebna državna služba pri Predsjedništvu vlade, novom zakonskom odredbom ima zadaću u okviru izvještajnog i promidžbenog djelokruga unaprijediti probitke NDH u domovini i izvan nje, služeći se pritom novinstvom, tiskom, tiskopisom, filmom, govorom, radijem i drugim prikladnim promidžbenim sredstvima. *Zbornik zakona i naredaba NDH*, 1942. Zakonska odredba XXXIII-231-Z-1942 od 24. siječnja 1942., 87. *Odsjek za novinstvo* izdavao je dozvole za izdavanje tiskopisa, nadgledao rad svih tiskopisa u zemlji, redovito izvještavao o radu Poglavnika i Predsjedništva vlade i, što je posebno važno, upozoravao novinare na najvažnije događaje u državnom životu, kao i urednike na smjernice i način pisanja. Također je imao zadatak pratiti vijesti svih značajnijih radijskih postaja u svijetu, bilo prijateljskih ili neprijateljskih, i o istome izvještavati nadređene te izrađivati dnevne izvještaje po uzoru na njemački sistem dnevnih uputa. Taj je ured odlučivao o namještanju i premještanju novinara, o karakteru i opsegu pojedinih novina i časopisa, blokirao i odobravao kontingente papira, vršio predcenzuru tiska. Sve promjene u uredništvima morao je odobriti *Odsjek za novinstvo*. HDA, Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP (237), 1492/44.

¹⁶ HDA, Fond Predsjedništva vlade HIS, 11028/42.

boljševizam povukao ljude i tako ih je moralno i materijalno uništio. I naši vojnici su to vidjeli. Dobrovoljci su doista znali, kada su pošli u borbu, o čemu se je radilo.”¹⁷

Nevjerojatno je da Pavelić pritom optužuje Sovjete za teško ekonomsko i socijalno stanje u Sovjetskom Savezu kada je na Istočnom bojištu do rujna mjeseca 1942. poginulo gotovo pet milijuna sovjetskih vojnika, a zemlja ratom uništena. Da apsurd bude veći, Hitler je do lipnja 1941. bio u prijateljskim odnosima sa Staljinom i dogovorno dijelio Istočnu Europu, na što se dakako novine u NDH nisu referirale. Bila je to samo potvrda da propaganda u NDH slijedi potrebe ustaške politike, čvrsto vezane uz interese saveznika Trećeg Reicha, te da je ratnom trenutku trebalo prilagoditi djelovanje na javno mnijenje.

Međutim, entuzijastička atmosfera ljeta 1942. u NDH ipak će se već za nekoliko mjeseci bitno promijeniti. Uspješnost ratnih operacija Trećeg Reicha i njegovih saveznika potkraj 1942. i početkom 1943., napose na južnom dijelu ruske fronte bila je pod znakom upitnika, što potvrđuju i brojni novinski članci, uglavnom na naslovnicama *Hrvatskog naroda*, *Hrvatskog lista*, *Nove Hrvatske*¹⁸ i zagrebačkih tjednika *Spremnost*¹⁹ i *Nedjeljne viesti*. Najavu ratnih teš-

¹⁷ *Spremnost*, br. 33., 11. X. 1942., 1.

¹⁸ U Zagrebu je, osim *Hrvatskog naroda*, izlazio i drugi po važnosti nacionalni dnevnik, *Nova Hrvatska* (do broja 196, 1941., *Novi list*). Redakcija lista profilirala je list prema tzv. neopredjeljenim čitateljima pa je *Nova Hrvatska* naizgled bila manje ustaški obojena. No, kao i drugi listovi, *Nova Hrvatska* podlijegala je strogim kriterijima cenzure *Novinskog odsjeka* DIPU-a pa suštinski nije odudarala od *Hrvatskoga naroda*. Na mjestu ravnatelja izmijenili su se Franjo Dujmović, Marko Čović, Ante Oršanić i Vilim Peroša. Glavni su urednici bili Franjo Dujmović, koji je obnašao, kao i neki drugi nakon njega, obje dužnosti, zatim Matija Kovačić, Marko Čović, Ante Oršanić i Vilim Peroš. Na mjestu odgovornog urednika bili su Ivan Mrakovčić, Ivan Degrel, Ante Oršanić, Ivan Ambrozić i Ivan Peroš, a među dopisnicima se navode Zdenko Babić, prvi promidžbeni referent u Rimu, a u Milanu dr. Petar Guberina kao prigodni dopisnik. Iz Sofije se javljao ataše za tisk Stipe Mosner, a neko vrijeme Eduard Čalić i potkraj rata kulturni ataše Zlatko Milković iz Berlina. HDA, Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP, 1016/43., 1768/44. Vanjskopolitičke teme uglavnom su se objavljivale na prvoj i posljednjoj stranici, a povremeno i na drugoj i trećoj, što je značilo da su imale, kao i u *Hrvatskom narodu*, prioritet u odnosu na tuzemne. Unatoč činjenici da je broj stranica varirao od dvadeset 1941. do osam ili deset 1944. i 1945., prostor posvećen vanjskopolitičkim temama svodio se minimalno na dvije do tri stranice. Bile su to većinom agencijske vijesti DNB-a, izvješća Glavnog stana Reicha, članci iz njemačkog, talijanskog tiska, vichyjevske Francuske, Nizozemske te povremeno vijesti iz neutralnog švedskog, švicarskog, portugalskog, španjolskog i turskog tiska. Preko neutralnog tiska uglavnom su izabirane vijesti iz britanskog, američkog ili sovjetskog tiska o teškoćama u neprijateljskom taboru, sukobima Saveznika i ratnim gubitcima. Povremeno su na prvim stranicama objavljivane fotografije kojima se dokazivala vojna premoć Osovine. A. LABUS, *Politika i novine*, 42.

¹⁹ *Spremnost*, najvažniji u grupi tjednih listova za cijelo područje Nezavisne Države Hrvatske u izdanju *Ustaškog nakladnog zavoda*, izlazio je od ožujka 1942. do svibnja 1945. godine. Ivo Bogdan bio je njegov pokretač i organizator, odgovorni urednik Zlatko Petrak, od broja trideset i devet do Božića 1944. glavni urednik bio je Franjo Nevistić, a od 1943. sve do potkraj 1944. glavni urednik i ravnatelj Tias Mortigijija. F. ADEMOVIĆ, *Novinstvo i ustaška propaganda*, 103. *Spremnost* se razlikovala od ostalih listova u NDH i, kako kaže jedan suvremenik, *Spremnost je čak pomalo mirisala anglofilski*. HDA, RSUP-SRH-SDS (1561), 0131.18; Tias MORTGIJIA, *Moj životopis*, Zagreb 1996., 76.-83.; Trpimir MACAN, *Spremnost 1942-1945*, Zagreb 1998. 167.-168. Tako su čitatelji u pravilu na četvrtoj i petoj stranici lista, u rubrikama *Odjeci iz svijeta* i *Dokumenta*, imali prigodu čitati u vjernom prijevodu govore W. Churchilla, zaključke sa save-

koća za Nijemce i njihove saveznike otkriva *Spremnost* u svojoj rubrici *Odjeci iz svijeta* još 18. listopada 1942. U jednom ratnom izvještaju navodi se kako sovjetski general Timošenko vrši očajničke napade na Staljingrad ne bi li ga oslobodio, no u daljnjem opisu stanja na ratištu spominju se samo sovjetske žrtve.²⁰ Već u drugoj polovici listopada bilo je iz novinskih članaka tiska NDH jasno da se Nijemcima u Staljingradu ispriječilo nešto moćno i veliko. Unatoč bombastičnim napisima kako snage Trećeg Reicha nezaustavljivo prodiru, kao npr. u članku od 23. listopada u *Novoj Hrvatskoj*, ipak se moglo naslutiti kakve se teške borbe vode za svaku zgradu u gradu: “Žestoke borbe na području lijevaonice Crveni listopad.”²¹ Redakcija *Hrvatskog naroda* na naslovnici je 20. listopada objavila i veliku kartu grada ne bi li hrvatskoj javnosti dokazala kako je gotovo cijeli Staljingrad u njemačkim rukama, tj. pred padom.²² Vjeru u poljuljanu njemačku superiornost na Istočnom ratištu valjalo je nekako učvrstiti u hrvatskoj javnosti. Teškoće Saveznika, poglavito Staljina, trebalo je naglasiti, a posebno pogodna forma bile su karikature. Jedna takva koja zorno pokazuje zluradost, često prisutnu u tisku NDH, objavljena je u *Novoj Hrvatskoj* 7. listopada. U potpisu karikature *Churchilova pomoć*, na kojoj Staljin i Churchill razgovaraju, stajalo je: “Staljin: Pomozi, vidiš da su oblaci tuče nad Staljingradom. Churchill: Žalim, ali ja ne mogu opravdati uz Dieppe i Tobruk još i tvoju nevolju.”

U posljednjim danima 1942. vojno-strateške analize stanja u Staljingradu na stranicama *Hrvatskog naroda* davale su tek naznaku poteškoća u kojima su se Nijemci našli. Zamjetno je da su njemačke akcije u izvještajima poprimile “obrambeni karakter” te da su čitatelji imali mogućnost iščitati iz njih novouspostavljenu ravnotežu snaga na južnom dijelu Istočnog bojišta.²³ Taj je način izvještavanja uglavnom nastavljen bez promjena i početkom 1943., pa *Nova Hrvatska* 24. siječnja donosi vijest o snažnim borbama u području Staljingrada, boljševičkoj ofenzivi i, naravno, velikim sovjetskim gubicima.²⁴ Ipak, povremeno su se pojavljivali i članci koji su pretkazivali crni scenarij za njemačke ratne napore na Istočnom ratištu. Jedan takav u prosincu 1942. otvoreno je nagovijestio ne samo poraz pod Staljingradom, nego i očit njemački neuspjeh na Istočnom ratištu i ubrzo konačan obračun sa savezničkim silama. Bila je to analiza francuskog generala Davala o izgledima sila Osovine u ratu, prenesena

zničkih konferencija, tekstove primirja s Finskom, Rumunjskom, Bugarskom, zaključke iz San Franciska i sl. Fotografije s ratnom ili političkom porukom vrlo su se rijetko objavljivale u vanjskopoličkim rubrikama, tek pokoja posvećena važnim međunarodnim sastancima ili državnima, poput sastanka američkog veleposlanika Joseph E. Daviesa i Staljina u Moskvi u svibnju 1943. ili pak fotografije Stanislaw Mikolajczyka. Tijekom 1943. često su objavljivane karikature kojima su se s ironijom komentirali navodni prijepori Saveznika ili ideološke nedosljednosti. Najčešće su portretirani Staljin, Roosevelt i Churchill. A. LABUS, *Politika i novine*, 46.

²⁰ “Napadaj za olakšanje sjeverno od Staljingrada”, *Spremnost*, br. 34, 18. X. 1942., 3.

²¹ *Nova Hrvatska*, br. 256, 31. X. 1942., 14.

²² *Hrvatski narod*, br. 559, 20. X. 1942., 1.

²³ *Isto*, br. 611, 19. XII. 1942., 1.; *Isto*, br. 616, 29. XII. 1942., 8.

²⁴ *Nova Hrvatska*, br. 21, 24. I. 1943., 23.

iz talijanskog časopisa *Relazioni Internazionali*. On na jednom mjestu gotovo proročanski kaže:

“Najvažniji događaj bio je ulazak SAD-a i Japana u rat. Time je borba sa Sovjetima, iako žestoka, postala za Njemačku pitanjem drugog reda. Njemačka nije više na ruskom bojištu mogla iznuditi odluku ni postići pobjedu... Velika kušnja, odlučna i konačna doći će na drugom mjestu, u roku od dvie ili tri godine najkasnije, u obliku borbe s čitavim anglosaskim svijetom.”²⁵

Početkom siječnja 1943. sovjetske snage na čitavom prostoru Istočnog ratišta prelaze u totalnu ofenzivu, od Petrograda, Iljmenskog jezera do međuriječja Dona i Donjeca na jugu.²⁶ Ratne teškoće na južnom dijelu Istočnog bojišta nije bilo moguće prikriti. Poraz staljingradskih boraca bio je blizu, što su potkraj siječnja najavili brojni novinski tekstovi u tisku NDH. *Nedjeljne viesti*, koje inače na drugoj stranici objavljuju pregled situacije na ratištima, što je vrlo indikativno, 18. siječnja na naslovnici donose dramatične vijesti iz Staljingrada, opisujući sovjetske napade sa sjevera i juga.²⁷ *Hrvatski list* također daje do znanja da bitka samo što nije izgubljena. U članku, Staljingrad Nijemci još uvijek brane 20. siječnja, položaj njemačkih snaga u Staljingradu definiran je kao neodrživ.²⁸ Samo tri dana poslije, isti je list objavio informaciju o prinudnom povlačenju njemačkih snaga za nekoliko kilometara i proboju sovjetskih snaga sa zapadne strane u grad.²⁹ S ponosom je istaknuta značajna uloga hrvatskih snaga, male, ali hrabre skupine vojnika u okviru osovinskih snaga, koja se borila u južnom i središnjem dijelu Staljingrada.³⁰ *Nedjeljne viesti* 1. veljače donose vijest kako su njemačke i savezničke snage u Staljingradu u okruženju i bezizlaznom položaju:

“U Staljingradu se neprijatelj najprije sa svih strana približio našim obrambenim postavima, a zatim je prešao u usredotočeni napadaj. Južna borbeno skupina, koja se junački bori pod osobnim vodstvom general-feldmaršala Paulusa, stisnuta je u na najuži prostor, te pruža posljednji otpor u zgradi GPU-a.”³¹

U slučaju Staljingrada ustaška je propaganda imala ozbiljnih poteškoća. Njemačke, rumunjske i hrvatske snage bile su suočene s porazom, unatoč činjenici da su Sovjeti do tada izgubili pet milijuna vojnika. Hrvatskoj je javnosti trebalo objasniti zašto se Sovjeti tako fanatično bore, ali istodobno politički nije bilo oportuno sovjetski otpor prikazati kao legitimnu borbu za obranu vlastite domovine. U nemoći da se ponudi suvisao odgovor, najoriginalnije, ali posve iracionalno objašnjenje ponudila je *Spremnost* u članku “Uzroci odpora sovjetske vojske”, ustvrdivši kako Staljin uspješno ratuje zahvaljujući ropskom

²⁵ “Tri godine rata”, *Spremnost*, br. 42., 13. XII. 1942., 5.

²⁶ *Nedjeljne viesti*, br. 59., 11. I. 1943., 2.; *Hrvatski list*, br. 5, 7. I. 1943., 5.

²⁷ *Nedjeljne viesti*, br. 60, 18. I. 1943., 1.

²⁸ *Hrvatski list*, br. 16, 20. I. 1943., 1.

²⁹ *Isto*, br. 19, 23. I. 1943., 1

³⁰ *Isto*, br. 21, 26. I. 1943., 4.

³¹ *Nedjeljne viesti*, br. 62, 1. II. 1943., 1.

mentalitetu ruskog naroda koji slijepo slijedi vođu te snažnoj propagandi u Sovjetskom Savezu,³² kao da su NDH ili Treći Reich demokratske stečevine i društva slobodnih medija.

Njemačkoj borbi na Istoku nastojao se po ustaljenu obrascu dati pravednički imidž. Posebno je bila zanimljiva teza o Nijemcima – “braniteljima Staljingrada”³³ stupu obrane Europe od boljševizacije, apostrofirana u *Hrvatskom listu* i *Hrvatskom narodu*: “Boljševike mogu odbaciti i uništiti samo ujedinjena Europa pod vodstvom velesila osovine, Njemačka u borbi za Europu-Anglosasi ne bi mogli sačuvati Europu od boljševizacije.”³⁴ Dok je inicijalno njemački pohod na Sovjetski Savez pravdan sovjetskim kršenjem sporazuma Staljin – Hitler, a potom i ostvarenjem životnog prostora na Istoku, od Staljingradske bitke i prelaska u defenzivu njemački je rat na Istoku tretiran u sredstvima javnog informiranja kao posljednja crta obrane od boljševizacije Europe. I hrvatski se tisak uključio u snažnu antisovjetsku propagandu pa tako osječki dnevnik *Hrvatski list* 27. siječnja 1943. prenosi iz *Courier de Geneve* članak koji problematizira scenarij sovjetske pobjede na Istočnom ratištu i moguće posljedice:

“Pobjeda boljševičke revolucije na iztoka bila bi isto što i potop. Počevši od Lisabona, pa sve do ruske granice, sve bi crkve bile u plamenu, a svećenike, građanstvo i sve ustanove snašla bi ista sudbina... Rieč bi imala Moskva, a ne London. Među dosadašnjim saveznicima došlo bi do divljačkog razračunavanja. Englezi i Američani morali bi se izkrcati na kontinent, a to baš nije laka zadaća. Da se Evropa u takvoj situaciji smiri potrebno je više milijuna ljudi.”³⁵

Posredstvom vijesti *Izveštajnog ureda MVP-a Hrvatski list* početkom veljače donosi članak o potencijalnim posljedicama sovjetskog trijumfa, pritom upozoravajući čitateljstvo: “Crvena lava može preplaviti cijeli svijet, kako je prije kratkog vremena preplavila i opustošila Litvu, Letonsku, Estonsku, Kareliju, Besarabiju i Bukovinu.” Na drugom pak mjestu osječki dnevnik upućuje na problem rada pete kolone u mnogim zemljama pod okriljem Staljinove Kominterne, pa tako i u NDH: “Djelatnost agenata kominterne u evropskim zemljama, uključivo našu, dokazuje dosta jasno, da živimo na vulkanu.” Zato se predlaže beskompromisna borba i odlučan rat na koji se pozivaju i zapadni Saveznici: “jer se komunizam širi kao pošast i sutra će doći glave plutokratskim saveznicima.”³⁶

³² “Uzroci odpora sovjetske vojske”, *Spremnost*, br. 46, 10. I. 1943., 4.

³³ *Hrvatski narod*, br. 640, 26. I. 1943., 8.

³⁴ *Hrvatski list*, br. 21, 26. I. 1943., 2. GRP je već 18. siječnja putem izvještaja HDU *Croatia* iz savezničkog i neutralnog tabora imao informacije o bezizglednom položaju 6. njemačke armije te skoroj kapitulaciji njemačkih snaga u gradu. HDA, HDU “Croatia”, kut. 94, “Savezničke i neutralne vijesti”.

³⁵ *Hrvatski list*, br. 22., 27. I. 1943., 2.

³⁶ “Švicarsko novinstvo o boljševičkoj opasnosti”, *Hrvatski list*, br. 32., 7. II. 1943., 3., HDA, Ministarstvo vanjskih poslova (dalje MVP), Izveštajni ured, kut. 16., Pregled švicarskog novinstva, br. 236, U slučaju da pobjede Rusi.

Taj i slični tekstovi koji će se pojavljivati sve do kraja rata imali su za cilj stvoriti strah i paniku od komunisti i njihove ideologije u hrvatskih građana. Ako je, kako kaže Muhidin Pelešić, ustaška propaganda u pravilu bila lišena hipnotičke moći Goebbelsove propagande,³⁷ onda je ustaška antikomunistička ili protuboljševička propaganda ipak imala određenih učinaka na stvaranje javnog mnijenja, o čemu svjedoče i podaci o broju civila koji će se u svibnju 1945. naći u zbjegu pred snagama NOVJ-a.

Dana 4. veljače *Hrvatski list* objavio je vijest Glavnog stana vođe Reicha: "Dovršena je borba za Staljingrad - VI vojska pod uzornim vodstvom general-feldmaršala von Paulusa podlegla je bitno snažnijem neprijatelju."³⁸ Također 4. veljače, i *Nova Hrvatska* na naslovnici slavi junaštvo "branitelja" Staljingrada te značajan udio *Poglavnikove Hrvatske* u staljingradskom porazu, podsjećajući na junačku borbu jedne hrvatske pukovnije.³⁹ No da se i porazu može dati pozitivan, gotovo pobjednički ton, pokazali su dnevnik *Hrvatski list* i *Hrvatski narod* u komentaru svršetka Staljingradske bitke:

"Vojničko značenje Staljingradske bitke-...branitelji Staljingrada na sebe su vezali 60 boljševičkih divizija.⁴⁰ Pirova pobjeda u Staljingradu-staljingradska obrana razbila preko 40 boljševičkih divizija."⁴¹

Poruka ustaške propagande glasila je, više nije važan pad Staljingrada, nego ono što se junačkom borbom *branitelja* postiglo, pa *Nova Hrvatska* otkriva suštinu vojno-strateške "pobjede" Osovine:

"O Staljingradu kao o vojničkom pitanju i uporištu njemačke i savezničke fronte na Iztoku, danas u Njemačkoj više i ne govore... Vojnički krugovi njemačke vlade jedino ustanovljuju, da je Staljingrad mjesto, koje sovjetske oružane snage ne će tako lako preboljeti jer je već do sada postignuto dvoje: Nedvojbeno je odterećen silni pritisak navale na južnom odsjeku ratišta i u silnoj je mjeri smanjena navalna vojnička snaga Sovjetskog Saveza."⁴²

³⁷ Muhidin PELEŠIĆ, "Prilog istraživanjima propagandne i kulturne politike NDH u BIH", *Prilozi 32*, Sarajevo 2003., 6.

³⁸ *Hrvatski list*, br. 29, 4. II. 1943., 2. Staljingradska bitka trajala je od 13. srpnja 1942. do 2. veljače 1943. Šesta armija generala von Paulusa, nakon što je izgubila 2/3 od 330 tisuća vojnika i našla se u obručju, bila je prinuđena na predaju. *Povijest svijeta od početka do danas*, Zagreb 1990., 678. Bila je to bitka prekretnica na Istočnom bojištu: nakon poraza, Sovjeti su prvi put kod Staljingrada pokazali materijalnu snagu koja će nadvladati njemačke armije tijekom 1943. i 1944. Ta je bitka uništila vjerovanje da se njemačke armije ne mogu poraziti. W. MURRAY, A. R. MILLETT, *A war to be won*, 283.-291.; B. L. HART, *History*, 258.-265. Peter CALVACORESSI, Guy VINT, *Totalni rat*, Beograd 1987., 384.; Otto Preston CHANEY, *Žukov*, Zagreb 1976., 99.-109.; Na sastanku održanom 13. siječnja 1943. u Rasteburgu, gdje se nalazilo Hitlerovo utočište *Vučja jazbina*, sastalo se najviše vojno vodstvo Trećeg Reicha. Hitler je odbacio mogućnost von Paulusova povlačenja iako je bilo izvjesno da se neće održati u Staljingradu. Sovjeti su već na nekoliko mjesta probili njemačke položaje, Nijemci su imali preko 40 000 ranjenika, a, što je vrlo važno, 6. armija ne samo da nije bila zaštićena njemačkim zrakoplovstvom, kako je to Göring obećao Hitleru, nego su se i pošiljke opskrbnog materijala svele s obećanih 500 tona na svega 100. Henrik EBERLE, Mathias UHL, *Knjiga o Hitleru*, Rijeka 2005., 174.-175.

³⁹ *Nova Hrvatska*, 4. II. 1943., 1.

⁴⁰ *Hrvatski list*, br. 30, 5. II. 1943., 3.

⁴¹ *Hrvatski narod*, br. 649, 5. II. 1943., 1.

⁴² *Nova Hrvatska*, br. 24, 28. I. 1943., 16.

Na istom je tragu i zagrebačka *Spremnost*, citirajući izvještaj jednog švicarskog izvjestitelja u stalnoj rubrici *Odjeci iz svijeta*, dala presjek događanja na Istočnom bojištu. Staljingradska posada, navodi se, posve je planski i razumno žrtvovana kako bi na sebe vezala što veću koncentraciju sovjetske vojske i nanijela im što veće gubitke, zato Nijemci nisu niti slali nova pojačanja.⁴³

Sukus iracionalne glorifikacije osovinskog poraza kod Staljingrada ponajbolje se vidi u članku *Svjedočanstvo Staljingrada* zagrebačkog političkog tjednika *Nedjeljne viesti*, objavljenom početkom veljače 1943.:

“Fašistička i nacionalsocijalistička revolucija, kojima se pridružila i naša ustaška revolucija, probudile su kod svojih naroda onaj prijašnji duh starog rimskog imperija. Duh žrtve, samozataje, pregaranja, domovinske ljubavi i junaštva. Taj duh prožima danas skoro sve europske narode. Taj duh se pokazao u svojoj kulminaciji ovih dana u Staljingradu, gdje su njemački, hrvatski i rumunjski borci, svojom krvlju i junaštvom napisali, ne novu stranicu u njemačkoj, rumunjskoj i hrvatskoj povijesti, već predgovor novoj povijesnoj dobi... Staljingrad je preko herojskih boraca postao prvi i najjači akord one harmonije, u kojoj će biti skladana Nova Europa.”⁴⁴

Pjesma Ernesta Baurea “Staljingrad pjesma našeg stoljeća” objavljena u *Spremnosti* 14. veljače 1943., u kojoj se njemački, rumunjski i hrvatski staljingradski borci slave kao domoljubi, branitelji, muževi koji su izgubili život, ali su pritom, što je mnogo važnije, ispunili svoju svetu dužnost, možda je najbolji primjer kakva se klima u javnosti proizvodila. Uz pjesmu je objavljena i fotografija s diplomatskog primanja ministra Mladena Lorkovića na kojoj je odana počast, kako se navodi, onima koji su “svjestno žrtvovali sve kao prvoborci poviestnog hoda Europe u borbi protiv najvećeg neprijatelja svih tekovina i vrednota uljudbenog čovječanstva.”⁴⁵

Propagandno djelovanje u medijima trebalo je, posebno u vrijeme staljingradskog poraza, osigurati prije svega jačanje borbenog duha u osovinskim redovima i mogućnost daljnjeg novačenja u svrhu popunjavanja vojske novim snagama. Bilo je to na tragu Hitlerove izjave po padu Staljingrada:

“Njemački narod ne bi smio znati da je jedan njemački feldmaršal (von Paulus) završio u ruskom zarobljeništvu. Borbu i poraz armije treba narodu predstaviti na drugačiji način. Treba objaviti da su generali s oružjem u rukama borili rame uz rame s vojnicima u rovovima i da su poginuli u borbi. Potreban mi je milijun novih vojnika.”⁴⁶

Politička direktiva kako Staljingradsku bitku prikazati u tisku NDH bila je jasna: poraz je trebalo pretvoriti u pobjedu i vojno-strateški ga obezvrijediti. Posve je jasno zašto onda informacije, koje su tijekom siječnja 1943. prispjele u GRP preko *Izvještajnog ureda* MVP-a iz neutralne Švicarske i Švedske, a

⁴³ *Spremnost*, br. 49, 31. I. 1943., 4.

⁴⁴ *Nedjeljne viesti*, br. 63, 8. II. 1943., 1.

⁴⁵ *Spremnost*, br. 51, 14. II. 1943., 3.

⁴⁶ H. EBERLE, M. UHL, *Hitler*, 180.

kojima je pad Staljingrada apostrofiran kao težak udarac za Wehrmacht, nisu objavljene. Nijemci su prema najavama neutralnih izvora trebali izgubiti 20 divizija, što je za njih, kako se navodilo, nenadoknativ gubitak, jer je značajna prednost u ljudskim i materijalnim resursima na strani Saveznika.⁴⁷ Nadalje, pregled inozemnog tiska *Izvještajnog ureda* MVP-a iz veljače 1943. donosi stavove neutralnog tiska o ishodu Staljingradske bitke i potencijalnim posljedicama. U turskim izvještajima krajem siječnja 1943. glorificiralo se junaštvo njemačke i sovjetske vojske, ali i pretkazivao apokaliptički svršetak po Nijemce na Istočnom bojištu. Švicarski izvještaji prvi put donose kalkulacije i o mogućoj promjeni ratne sreće na europskom ratištu: "Je li u Rusiji nastupila prekretnica rata?" aludirajući na težak poraz kod Staljingrada i gubitak strateški važnog uporišta. Nijedan od izvještaja nije objavljen u tisku NDH, jer politički nije bio prihvatljiv.⁴⁸ Hrvatskoj javnosti nastojala se prikriti važnost i težina njemačkog poraza u Staljingradu.

Pokušaji ustaškog tiska da barem na papiru staljingradski poraz učine manje važnim, bio je očit, a propagandne direktive stizale su iz GRP-a. One novinske redakcije koje nisu u cijelosti slijedile upute, morale su opravdati vlastite postupke, a često su slijedile oštre sankcije, smjene pa i kažnjeni progoni. Tako je nadstojnik *Novinskog odsjeka* GRP-a Ivo Bogdan,⁴⁹ na inzistiranje *Odjela za novinstvo i kulturne veze* MVP-a, u dopisu od 16. veljače, analizirajući pojedine članke o staljingradskim zbivanjima, prozvao uredništvo *Nove Hrvatske* zbog navodnog podcjenjivanja njemačke vojske. U članku pod nazivom "Zabrinutost u Moskvi i Kjubiševu" od 30. siječnja on pronalazi spornim odlomak koji govori o teškoćama njemačkih boraca:

"Te se ćete bore na mjestu, gdje poviestni lovor-vienac jedino može predstavljati nagradu za njihovo junačtvo i na drugom mjestu: Lakim protuzrakoplovnim topničtvom zapadno od Staljingrada barataju samo još boljševičke žene i branitelji prostim okom vide žene u odorama u topničkim postavima i u sovjetskoj obskrbnoj službi." Ivo Bogdan uredništvu zamjera neprimjereno vrednovanje borbene snage savezničke njemačke vojske i promidžbeno opasne formulacije iz kojih bi čitatelji mogli shvatiti da su ruske žene porazile njemačkog vojnika u velikoj Staljingradskoj bici.⁵⁰ No, bez obzira na komentare vojnih analitičara i direktive Glavnog ravnateljstva za promičbu, negativne posljedice po njemački ratni stroj na Istoku bit će više no vidljive u mjesecima koji su nadolazili čak i u dirigitiranom informacijskom sustavu NDH.

⁴⁷ HDA, Fond MVP-a – Izvještajni ured, kut. 16., Pregled švicarskog novinstva, br. 230., Tragedija kod Staljingrada.

⁴⁸ HDA, Fond MVP-a – Izvještajni ured, kut. 16., Pregled švicarskog novinstva, br. 255, Je li u Rusiji nastupila prekretnica rata. *Isto*, Pregled turskog novinstva, br. 51, Staljingrad.

⁴⁹ Ivo Bogdan, (1907.–1971.) novinar i publicist. Za vrijeme NDH bio je ravnatelj *Hrvatskog naroda* i pokretač *Spremnosti*. Od početka 1944. ravnatelj Glavnog ravnateljstva za promidžbu NDH; vodeći novinar, propagandist i cenzor NDH. *Tko je tko u NDH*, Zagreb 1997., 43.

⁵⁰ HDA, Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP (237), 711/43, 834/43.

Posljedice staljingradskog poraza na Istočnom bojištu i politički zadatak tiska NDH

Po svršetku Staljingradske bitke na Istočnom bojištu uslijedila je velika sovjetska ofenziva na širokom prostoru od Azovskog mora do Orela⁵¹ i u vrlo kratko vrijeme Sovjeti su oslobodili strateški važna uporišta Kursk,⁵² Harkov⁵³ i Ržev.⁵⁴ *Odsjek za novinstvo* GRP-a u dopisu od 27. veljače 1943. nalaže novinskim kućama da u cijelosti objave članak pod naslovom *Tri zimski rata* bojnika finske vojske prof. Arvija Korhonena i da kao dokaz pošalju po primjerak izdanja s objavljenim tekstom. U članku se utvrđuje da, unatoč jalovoj boljševičkoj ofenzivi i neuspjelu pokušaju kopiranja finske ratne taktike, položaj Sovjetskog Saveza nije sjajan. Također se napominje kako su područja koja su Sovjeti “ponovno osvojili”, u usporedbi s ogromnim područjem što su ga izgubili, upravo smiješna.⁵⁵

Sredinom svibnja 1943., nakon velike sovjetske ofenzive tijekom zime 1942./43., *Hrvatski list* objavio je kartu koja je prikazivala stanje na Istočnom bojištu. U članku je navedeno kako se bojišnica protezala od Tangaroga na obali Azovskoga mora, preko zapadne obale Donjeca, sjeveroistočno od Harkova, odakle je pravila veliki luk prema zapadu, čije je središte bio izgubljeni Kursk. Dalje na sjever, kako navodi isti list, fronta se pomicala do najisturenije točke Orela, a odande je tekla uglavnom u pravcu sjeverozapada, zbog velikog njemačkog povlačenja iz zone Ržev-Vjazma, tako da su granične točke bile Brjansk i Smolensk. Krajnja sjeverna zona fronte bila je paralelna s izbočinom na srednjem dijelu, gradom Orelom i zadržala je oblik ravne crte, sve do Lenjingrada, koji je i dalje bio pod opsadom.⁵⁶ No, da bi se njemački teritorijalni gubici umanjili i stvorila slika permanentne dominacije na Istočnom bojištu, *Hrvatski list* iznio je navodno egzaktni podatak, temeljen na njemačkim izvještajima s ratišta, o nevjerojatnih 30 milijuna poginulih sovjetskih vojnika do sredine 1943.⁵⁷

Kako bi se pozornost čitateljstva skrenula od nepovoljnih ratnih vijesti, ustaške su novine od staljingradskog poraza prilično prostora posvećivale ekonomskoj situaciji u Sovjetskom Savezu. U jednom od brojnih članaka objavljenih u *Hrvatskom listu* tematiziraju se kritične socijalne prilike u Sovjetskom Savezu:

“Neodržive životne prilike u Sovjetskom Savezu – bez hrane i lijekova u najtežim stambenim okolnostima. Radničke obitelji, svjedoči američki do-

⁵¹ *Hrvatski list*, br. 41, 18. II. 1943., 1.

⁵² *Isto*, br. 38, 14. II. 1943, 1., nigdje se eksplicite ne navodi gubitak Kurska, no iz konteksta je jasno da su Sovjeti već tijekom veljače oslobodili Kursk.

⁵³ *Isto*, br. 42, 19. II. 1943., 1.

⁵⁴ *Isto*, br. 55, 4. III. 1943., 1.

⁵⁵ HDA, Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP, IU 192/43.

⁵⁶ *Hrvatski list*, br. 107, 9. V. 1943., 4.

⁵⁷ *Isto*, br. 118, 22. V. 1943., 4.

pisnik Time iz S. Saveza, za najteži i najduži radni dan dobivaju 500 grama krumpira i kruha, brašna, masti i mesa, ali samo u vidu obveznica, jer robe nema.”⁵⁸

Na istom je tragu redakcija *Spremnosti* nakon Staljingradske bitke objavila seriju članaka Ante Cilige pod nazivom “Deset godina među boljševicima” ne bi li hrvatskoj javnosti vjerno predočila u kakvim uvjetima stanovništvo preživljava u Sovjetskom Savezu i kakva je to Staljinova strahovlada protiv koje se bori Treći Reich i njegovi saveznici.⁵⁹

Čitateljstvo se također nastojalo uvjeriti da sovjetski patriotizam ne postoji, kao što boljševička ideologija ne poznaje nacionalne granice i promiče borbu za “otadžbinu međunarodnog proletarijata”. Dotadašnji tijek snažnih obrambenih operacija Crvene armije pojašnjava se u jednom dokumentu DIPU-a, rezultat je dobro osmišljene propagandne aktivnosti Moskve, koja je pod prijetnjom sloma Sovjetskog Saveza, koristeći se dvadeset godina zatiranim *buržoaskim* vrijednostima, emancipirala veliki ruski narod i evocirala slavnu prošlost *majke Rusije*. Boljševici danas na tradicionalnim građanskim vrijednostima održavaju borbeni duh vojske, zaključuje se, a sutra će se u ostvarivanju imperijalnih ciljeva u Europi oslanjati na komunističku revolucionarnu ideologiju.⁶⁰

Usporedo s pogoršanjem prilika na Istočnom bojištu i snažno uzdrmanim položajem Trećeg Reicha na Afričkom ratištu,⁶¹ propagandni je aparat NDH još snažnije prionuo stvaranju umjetne pobjedničke klime. *Novinski odsjek* Glavnog ravnateljstva za promičbu dana 11. ožujka 1943. izdaje oštru naredbu svim listovima koji redovito donose političke članke da su dužni objaviti, najkasnije do 21. ožujka, članak pod nazivom “Versailles i god. 1918. ne mogu se ponoviti!” Članak je trebao biti odgovor ohrabrenja na trenutačni zastoj u njemačkom ratnom pohodu i sve glasniju anglosaksonsku propagandu, ali i znak čvrste odluke ustaškog režima da će nastaviti u borbi uz Treći Reich. Taj propagandni tekst donosi sljedeće zaključke:

“No ako je 1943. opasnost veća, jer su neprijateljske osnove nepravednije i nečovječnije, daleko su veća i podpuno sigurna sredstva Europe najprije za uspješnu obranu, a onda i za pobjedu. Njemačka koja u ovom ratu snosi najveći teret, nije sada osamljena kao 1918. Tu je osovina Rim-Berlin-Tokio, najjači vojnički savez. Na Iztoku se baš razbija i posljednja boljševička navalala... Nema sada, kao što je 1918. bilo, ni fronte na zapadu, ni fronte na Balkanu. Englezi i Američani lutaju po afričkom pustinjskom pjesku, a i tamo ih suzbijaju ili tuku osovinske snage.”⁶²

⁵⁸ Isto, br. 9, 12. I. 1943., 4.

⁵⁹ *Spremnost*, br. 52, 21. II. 1943., 3.

⁶⁰ HDA, Fond Predsjedništva vlade GRP – DIPU, kut. 46., A. j. 238, Što je to patriotizam.

⁶¹ Britanske i američke snage iskrcale su se 7. i 8. studenog 1942. u Alžiru i Maroku u okviru operacije *Torch*.

⁶² HDA, Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP, 2881-Nov/1943.

Hrvatsku se javnost nastojalo uvjeriti i u apsurdnu tezu kako “pravedan” njemački rat na Istoku prešutno podržavaju i zapadni Saveznici, iako je u Casablanci potvrđeno, unatoč Staljinovu izostanku, da će ratovanje Saveznika biti usklađeno, zajednički koordinirano i usmjereno jednom cilju, porazu Trećeg Reicha i njegovih saveznika. *Spremnost* u članku “Anglosasi i sovjetski ratni ciljevi” donosi opširnu političku analizu berlinskog dopisnika Ive Vučićevića o njemačkom položaju na Istočnom bojištu po svršetku Staljingradske bitke. On zaključuje kako su njemački interesi u ratu na Istoku zapravo bliži britanskim i američkim nego li sovjetski. Zapadni Saveznici, misli on, vrlo vjerojatno ne žele sutra vidjeti neku sovjetsku Bugarsku ili sovjetsku Hrvatsku u Europi, što po analogiji znači da Treći Reich kao glavni borac protiv boljševizma, ne smije izgubiti rat na Istoku. Dokaz za to, prema Vučićeviću, bio je i sukob između Saveznika oko toga kome treba pružiti potporu na prostoru bivše Jugoslavije, četnicima, eksponentima jugoslavenske kraljevske vlade, što podržava službeni London, ili komunistima partizanima, što zagovara Moskva.

Da je direktiva političkog vrha bila usmjerena na sve snažnije propagandno djelovanje uslijed neuspjeha na svjetskim ratištima svjedoči i pritisak na novinske redakcije. Tako pročelnik *Odjela za tisak GRP-a* Ivo Bogdan šalje 22. travnja 1943. svim dnevnim i tjednim listovima u NDH okružnicu sljedećeg sadržaja:

“Ovaj ured će redovito dostavljati tjednu službu s izvadcima iz neprijateljskog novinstva, s podacima i poteškoćama protivnika i uobće prikladno gradivo za članke, uvodnike, glase i sl. Isto tako će ta služba sadržavati i parole, koje treba donijeti na iztaknutom mjestu, najbolje na prvoj stranici, već prema tehničkim mogućnostima svakog pojedinoga lista. Te parole bit će u skladu s promičbenom djelatnošću, kakve su bile prošlih mjeseci (položaj na Sredozemnom moru, položaj na istočnom ratištu i sl.). Tako će se u narednom mjesecu vršiti promičba u vezi s podmorničkim ratom, a isto pod parolom proizvodi više, da bi prije završio rat.”⁶³

Iz priloženog je jasno da je cilj ustaške propagande u proljeće 1943., kada je ratna inicijativa prešla u ruke Saveznika, bio skrenuti pozornost javnoga mnijenja s osjetljivih ratnih tema na analize vlastitih gospodarskih, ljudskih i ratnih potencijala, ali i nedostatke neprijateljskih vojnih i logističkih mogućnosti. Odjednom prihvatljiv način izvještavanja više nisu bile kratke i jezgrovite vijesti s bojišta, nego složene analize kojima se čitateljstvo nastojalo uvjeriti u dugoročnu nepobjedivost Trećeg Reicha. Ponekad je revnost u propagandnom djelovanju bila dovedena do apsurdna. Novinski su članci na posve neuvjerljiv način pobijali informacije s bojišta, što je kod čitatelja izazivalo podsmijeh i nevjericu. O tome govori i pismo od 20. siječnja 1943. upućeno glavnom uredniku *Nedjeljnih vesti* u kojem anonimni čitatelj upozorava urednika:

“Šaljem Vam izrezak iz posljednjeg broja *Nedjeljnih vesti* iz kojega se vidi kako bezglavo rade vojnički stručnjak i uredništvo ovog časopisa. Na istoj

⁶³ *Isto*, 3119/43.

stranici gdje stručnjak kaže da Niemci čvrsto drže u svojim rukama Velikije Luke uredništvo publicira izvješće glavnog stana vođe Reicha i tome da su Velikije Luke napuštene...Ovakav način pisanja demoralizira javnost, jer nitko neće više vjerovati tom stručnjaku, a pored toga time se čini vrlo loša usluga Niemcima.”⁶⁴

Vjerojatno je zato *Novinski odsjek* DIPU-a u *Uputama za tisak* s kraja 1942. često tražio da se ne pretjeruje s podcjenjivanjem protivnika. Na napis iz novina “Timošenko vodi rat na slijepo”, *Novinski odsjek* reagira na sljedeći način: “...po n-ti put se napominje da je strogo zabranjeno podcjenjivanje pa i u slučaju da neprijatelj nije jak, a tim većma, kad jest.”⁶⁵

Zaključak

Izrazito naglašeno propagandno djelovanje u tisku NDH u slučaju Staljingrada bit će zasnovano na direktivama političkog vrha, a operacionalizirano preko *Odsjeka za novinstvo* GRP-a. Novinske redakcije nisu smjele objaviti vijesti o značaju poraza kod Staljingrada i posljedicama po daljnji tijek rata na Istočnom bojištu pa je novinski sadržaj o Staljingradskoj bici predstavljao iskrivljenu sliku o stanju na Istočnom bojištu. *Hrvatski list*, *Nova Hrvatska*, *Hrvatski narod*, *Nedjeljne vijesti*, *Spremnost* jednoglasno su stvarali neku drugu zbilju, pretvarali poraz u pobjedu ili ga proglašavali strateškim manevrom. Razlike u pristupu nije bilo. Bila je to pomno konstruirana propaganda prilagođena potrebama ustaškog vrha i njemačkog saveznika, a važnost Staljingradske bitke potvrđuje i broj posvećenih naslovnica u dnevnicima NDH.

Tijekom siječnja i veljače 1943. *Hrvatski list* posvetio je Staljingradskoj bici od ukupno 33 broja 23 naslovnice, *Nova Hrvatska* 21 naslovnice, *Hrvatski narod* 19 naslovnica, dok je tjednik *Spremnost* u svojoj rubrici *Odjeci iz svijeta* te izvještajima berlinskog dopisnika Ive Vučićevića redovito analizirao situaciju na Istočnom bojištu, a redakcija *Nedjeljnih vijesti* u svakom od izdanja posvetila je prvu ili posljednju stranicu staljingradskim događajima. Posljednji napisi u tisku NDH o Staljingradskoj bici i posljedicama poraza objavljeni su 9. veljače 1943. u *Hrvatskom listu* i *Novoj Hrvatskoj*.

Tisak NDH posebno je od Staljingradske bitke nastojao njemačke poraze relativizirati i skrenuti pozornost hrvatskog čitateljstva na druge teme. Naglašavali su se iracionalno veliki gubici sovjetske strane, opisivala poražavajuća ekonomska situaciju u Sovjetskom Savezu te su isticali sukobi zapadnih Saveznika i Sovjeta oko “druge fronte”. S ciljem opće mobilizacije u ustaškim redovima, ali i stvaranja atmosfere straha među civilnim stanovništvom, isticala se opasnost od boljševizacije Europe, a Treći Reich i njegovi saveznici prikazivani su kao stup obrane malih naroda i njihovih prava. Iako je njemačka osvajačka

⁶⁴ *Isto*, 720/43.

⁶⁵ HDA, Fond Predsjedništva vlade, DIPU-GRP, kut. 55., Upute za tisak 30. studenog 1942.-XXI.

politika bila u apsolutnom proturječju s načelima Atlantske povelje, od Staljingradske bitke i početka defenzivnog rata, propaganda Trećeg Reicha, koju je slijedila i ona NDH, često će prozivati Saveznike za navodno prikrivene imperijalne ciljeve i poslijeratne planove. Cilj je bio očuvati u ustaškim redovima borbeni duh i vjeru u njemačkog saveznika, a većinu građana koja nije sudjelovala u ratu uvjeriti kako proosovinska orijentacija nema alternativu. Bila je to propagandna politika državnog vrha NDH, čija se volja bezuvjetno provodila u novinama preko naputaka GRP-a.

Do Staljingradske bitke Hitler je imao neospornu vojnu dominaciju u Europi, a Wehrmacht nije znao za poraz. Od Staljingrada se ravnoteža snaga na Istočnom bojištu mijenja u korist Sovjeta, ali i zapadni Saveznici operacijom *Torch* otvaraju novo bojište u Sjevernoj Africi, čime je Treći Reich s osovin-skim blokom odjednom primoran na povlačenje. Savezništvo Sovjetskog Saveza, Sjedinjenih Država i Velike Britanije, uza sve poteškoće i nesuglasice, učvršćeno je, što će pokazati konferencija u Teheranu.

Ishod Staljingradske bitke imao je utjecaj na vojnu i političku situaciju u NDH. Zbog sve snažnijeg antifašističkog pokreta otpora u zemlji Pavelić je bio primoran vratiti hrvatske legionare s Istočnog bojišta u NDH, ali i zatražiti veću vojnu potporu talijanskog i njemačkog saveznika, što će rezultirati slabljenjem ustaške vlasti. NOVJ je do te mjere ojačao da je u drugoj polovici 1942. na području NDH formirao tzv. Bihaćku republiku, prvi oslobođeni teritorij izvan dosega ustaških vlasti, što će od proljeća 1943. biti znak Saveznicima za postupno prihvaćanje Josipa Broza Tita i NOVJ za saveznika.

SUMMARY

THE STALINGRAD BATTLE AND THE PROPAGANDA OF THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA: HOW THE CROATIAN LEADERSHIP TURNED THE AXIS DEFEAT INTO A VICTORY

The political task of the press of the Independent State of Croatia (NDH) was to portray the Stalingrad defeat as a victory. *Hrvatski list*, *Nova Hrvatska*, *Hrvatski narod*, *Nedjeljnje viesti*, and *Spremnost* unanimously created a different reality proclaiming the obvious defeat as a military-strategic maneuver. There were no differences in the approach. According to the instructions of the National Propaganda Office Department of Journalism, news agencies were not allowed to release the news about the importance of the Stalingrad defeat and its effects on the further course of the war on the Eastern front. The information about the loss of twenty Wehrmacht divisions was never published. In the commentaries of military experts of the NDH press, the conditions on the battlefields were interpreted in a completely unconvincing manner, and some mistakes were obvious even to the readers. The newspaper articles on the battle of Stalingrad show a distorted image of the situation on the Eastern front at the end of 1942 and the beginning of 1943.

Key words: Independent State of Croatia, Stalingrad, Second World War, Ustaša - Croatian Liberation Movement, Propaganda, Newspapers